

Η κατάθεση ειδωλίων σε μυκηναϊκούς τάφους της Αττικής. Μία όψη της ιδεολογίας του θανάτου

Βάλια Παπαναστασοπούλου

Αρχαιολόγος - Εκπαιδευτικός, Υποψ. Διδάκτωρ Προϊστορικής Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Μυκηναϊκή Αττική

Στην Αττική βρέθηκαν πολλά ειδώλια στα νεκροταφεία της Βούλας, της Ελευσίνας, της Σαλαμίνας και της Βάρκιζας, λιγότερα στην αρχαία Αγορά και τον Θορικό, ενώ υπήρχαν και νεκροταφεία, τα οποία δεν απέδωσαν ειδώλια. Εδώ θα παρουσιάσουμε κάποιες ενδεικτικές περιπτώσεις από κάποιες από τις παραπάνω θέσεις.

1. Βουρβάτσι

Το νεκροταφείο στο Βουρβάτσι, ανασκαμμένο ήδη από το Ν. Κυπαρίση στη δεκαετία του 1920, απέδωσε ένα ιδιαίτερος σημαντικό ανασκαφικό υλικό. Το 1999 πραγματοποιήθηκε μία ακόμη σωστική ανασκαφή από την Β' ΕΠΚΑ, όπως και το 2002. Η Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα μελετώντας το παλιό υλικό των ανασκαφών του Κυπαρίση τα ταξινόμησε σε έναν κατάλογο. Μεταξύ των ευρημάτων υπήρχε και ένα ακεφαλο Φί-σχημο ειδώλιο, του οποίου η κεφαλή κατά πάσα πιθανότητα βρέθηκε κατά τις νεότερες σωστικές ανασκαφές. Ο μυκηναϊκός οικισμός δεν έχει ακόμη αποκαλυφθεί.

2. Βάρη /Βάρκιζα

Οι ανασκαφές του μυκηναϊκού νεκροταφείου νεκροταφείου αυτού είχαν αποσπασματικό χαρακτήρα και ξεκίνησαν ήδη από τον Δ. Θεοχάρη στη δεκαετία του 1950. Μεταξύ των ευρημάτων αποκαλύφθηκαν και μερικά μυκηναϊκά ειδώλια, τύπου Ψ και κυρίως Φ. Η συγκέντρωση των ευρημάτων σε κατάλογο έχει πραγματοποιηθεί από την Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα

5. Ελευσίνα

Στις ανασκαφές που διεξήγαγε ο Μυλωνάς στην Ελευσίνα βρέθηκαν πολλά ειδώλια σε τάφους. Στο Δυτικό νεκροταφείο από τους 12 τάφους που περιείχαν ειδώλια, οι 5 είχαν διαταραχθεί ή τα οστά είχαν εντελώς αποσυντεθεί. Από τους υπόλοιπους τάφους σε τρεις τα ειδώλια συνόδευαν παιδιά, σε δύο συνόδευαν ενήλικες και σε άλλους δύο συνόδευαν παιδιά και ενήλικες.

Ενδιαφέρον έχουν οι τάφοι Θπ4 και Θπ15. Ο τάφος Θπ4 ήταν αδιατάρακτος. Οι σκελετοί μιας γυναίκας και ενός παιδιού ανήκουν στην τελευταία ταφή του τάφου, που χρονολογείται στην πρώιμη ΥΕ ΙΙΙΒ. Τα ειδώλια, όλα ανήκοντα στον τύπο Φ, τοποθετήθηκαν στο χώρο μεταξύ του παιδιού και της ενήλικης. Στον τάφο Θπ15, το παιδί βρισκόταν τοποθετημένο στο στήθος του γυναικείου σκελετού. Ο Μυλωνάς θεώρησε πως οι δύο σκελετοί δεν ήταν σύγχρονοι, αλλά πιθανότατα το παιδί θάφτηκε μετά την γυναίκα, γιατί το κρανίο της γυναίκας ήταν σπασμένο και τα οστά των ποδιών της είχαν μεταφερθεί. Εντούτοις, τα οστά της γυναίκας θα μπορούσαν να είχαν καταστραφεί κατά τη διάρκεια της απόθεσης του σώματος, καθώς μία μεταγενέστερη ταφή του παιδιού δεν θα μπορούσε να προκαλέσει κάποια ζημιά, δεδομένου ότι το παιδί θάφτηκε στο στήθος της γυναίκας. Ένα από τα ειδώλια βρέθηκε κάτω από το κρανίο του παιδιού δίπλα σε ένα θήλαστρο, με το πρόσωπο του ειδωλίου να κοιτάζει προς τα επάνω, ενώ τα άλλα δύο ειδώλια στην περιοχή της σπασμένης λεκάνης του γυναικείου σκελετού. Όλα τα ειδώλια ανήκαν στον τύπο Φ και οι τάφοι χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΒ φάση.

Από τους υπόλοιπους τάφους που περιείχαν ειδώλια, υπάρχουν ειδώλια που συνόδευαν ταφές παιδιών και άλλα που συνόδευαν ενήλικες. Από την τοποθέτηση των ειδωλίων σε σχέση με τον σκελετό, πιθανότατα να υπήρχε κάποια προτίμηση για ένα ορισμένο μέρος του σώματος που να εξυπηρετούσε έναν συμβολικό-ιδεολογικό χαρακτήρα.

Ειδώλια από τις μυκηναϊκές ταφές στην Ελευσίνα

7. Περαιτή

Εκατόν ενενήντα δύο τάφοι ανασκάφθηκαν από τον Σπ. Ιακωβίδη στην Περαιτή, οι οποίοι χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΓ. Η αναλογία των ειδωλίων με τις ταφές είναι πολύ μικρή. Βρέθηκαν 7 τύπου Ψ, 7 Ψι-σχημες θρηνωδοί (τμήματα αγγείων), 10 βοοειδή, 3 πτηνόμορφα και 1 θρόνος. Φαίνεται πως πρόκειται για το μοναδικό μυκηναϊκό νεκροταφείο της Αττικής, όπου τα ζωόμορφα ειδώλια εμφανίζονται στον ίδιο περίπου αριθμό με τα ανθρωπόμορφα ίσως και τα υπερβαίνουν. Πιθανότατα, αυτό να αντανακλά μια διαφοροποίηση στην έμφαση που δίνεται στα ειδώλια κατά τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙΓ στην Αττική. Το ιδιαίτερα ενδιαφέρον σε αυτό το νεκροταφείο είναι η σύμπτωση της παιδικής ταφής με τα ειδώλια. Από τους 15 τάφους που περιείχαν ειδώλια, οι 11 είχαν παιδικές ταφές. Πιθανότατα, να υπάρχει μία αλλαγή κατά την ΥΕΙΙΙΓ στην ιδεολογία γύρω από το θάνατο και τα ταφικά έθιμα στην Αττική ή ακόμη αυτές οι πρακτικές να σχετίζονται μόνο με την ιδεολογία της κοινωνικής ομάδας που ζούσε στην Περαιτή της περιόδου εκείνη.

Ειδώλιο Κουροτρόφου Αλυκή Γλυφάδας

Ειδώλια από το μυκηναϊκό νεκροταφείο της Βάρκιζας

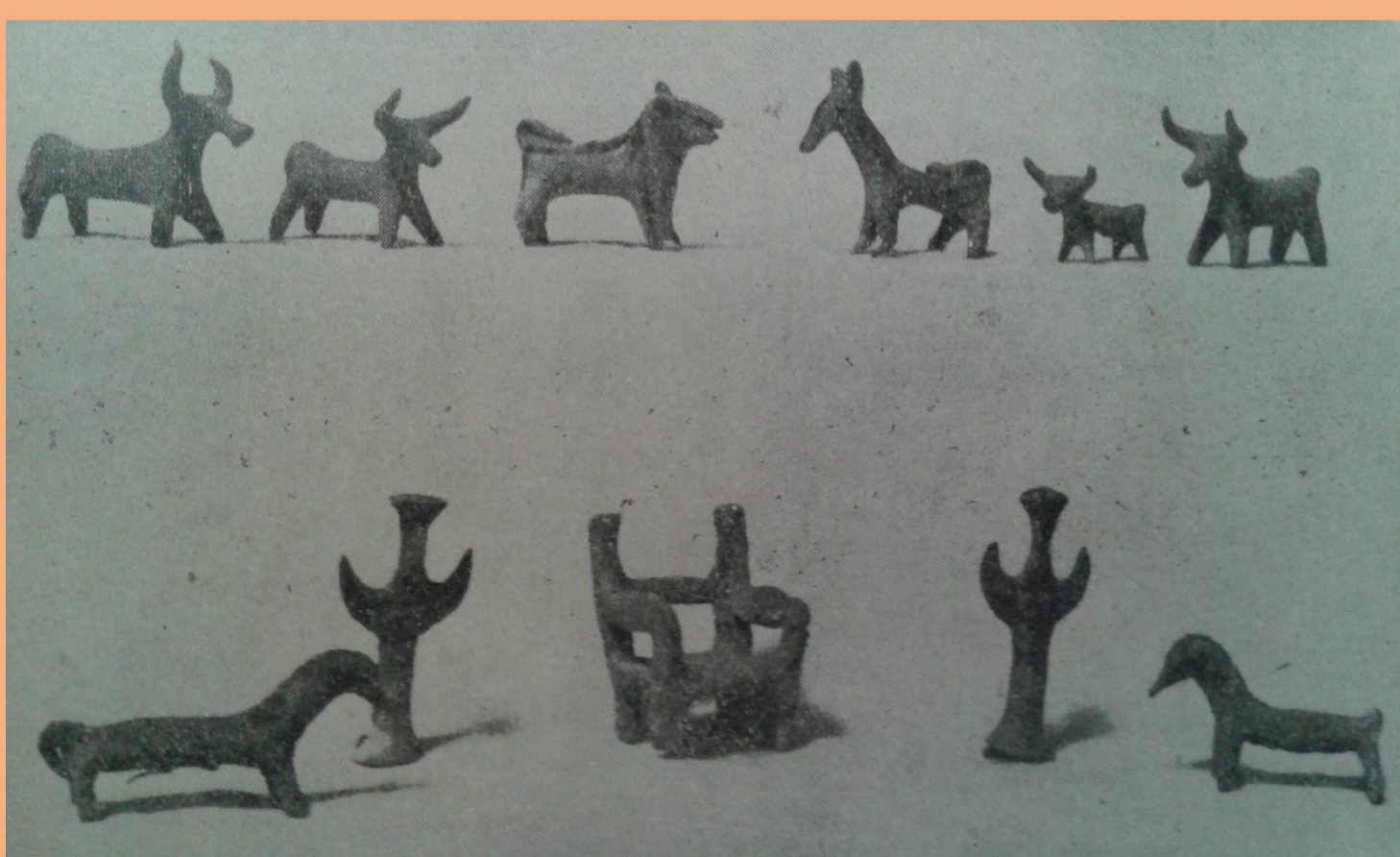
6. Αγορά Αθηνών και Αθήνα

Στους τάφους της Αγοράς βρέθηκαν λίγα ειδώλια. Πιο συγκεκριμένα μόνο τρεις τάφοι περιείχαν ειδώλια, οι τάφοι 10, 20 και 26. Στον τάφο 19 τα οστά ήταν ανακατεμένα, περιλαμβάνοντας έναν άντρα, μία γυναίκα και ένα παιδί δύο ή τριών ετών. Στους άλλους δύο τάφους, οι ταφές ήταν παιδικές. Ένα παιδί πέντε ετών είχε ταφεί στον τάφο 20 μαζί με ένα ειδώλιο Φ μπροστά από το πρόσωπό του. Δύο Φ ειδώλια βρέθηκαν μαζί με δύο παιδιά, ηλικίας δύο και τριών ετών αντίστοιχα στον τάφο 26, μαζί με έναν άνδρα ηλικίας 47 και μια γυναίκα 27 ετών. Όλα τα ειδώλια ήταν γυναικεία και ανήκαν στους τύπους Φ και Ψ.

Αν και τα στοιχεία από την Αγορά φαίνεται να υποστηρίζουν τη σύνδεση των ειδωλίων με παιδικές ταφές, εντούτοις ένας τάφος στην Αθήνα, παρουσιάζει ειδώλια να έχουν κατατεθεί σε μία γυναικεία ταφή. Συγκεκριμένα, το 1993 ΝΔ του λόφου του Φιλοπάππου ανασκάφηκε ένας ΥΕΧ κιβωτιόσχημος τάφος που περιείχε μια ΥΕ ΙΙΙΒ2 γυναικεία ταφή. Δύο ζωόμορφα και έντεκα γυναικεία ειδώλια βρέθηκαν μαζί με τη νεκρή. Αυτό είναι ένα σημαντικό παράδειγμα που συνδέει την ταφή ενός ενήλικα μαζί με ειδώλια με έναν τύπο τάφου στον οποίο δεν βρίσκονται συχνά ειδώλια, καθώς οι κιβωτιόσχημοι τάφοι δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλείς στην ΥΕ ΙΙΙ περίοδο, εποχή παραγωγής των περισσότερων μυκηναϊκών ειδωλίων.

Ειδώλια από ταφές της Αγοράς των Αθηνών

Ειδώλια από τους μυκηναϊκούς τάφους της Περαιτής

3. Αλυκή Γλυφάδας

Ο Ι. Παπαδημητρίου ανέσκαψε κάποιους μυκηναϊκούς τάφους στην Γλυφάδα κατά τη δεκαετία του 1950. Πιο συγκεκριμένα ερεύνησε 13 θαλαμοειδείς και 3 κιβωτιόσχημους τάφους με κόγχες. Μεταξύ των κτερισμάτων βρέθηκαν δύο ακέφαλα ειδώλια τύπου Ψ, ένα καθιστό και ένα ειδώλιο Τ, ενώ στον ίδιο τάφο υπήρχε ένα τριπλό ειδώλιο Φ που συνόδευσε τον σκελετό ενός παιδιού.

Σε έναν απλό λάκκο στο δάπεδο του θαλάμου του Τάφου 8 βρέθηκε ένα ειδώλιο Φ μαζί με τρεις σκελετούς και πολλά αγγεία. Επίσης, σε μία από τις κόγχες στο τοίχο του δρόμου του τάφου Α, ένα παιδί είχε ταφεί μαζί με εννέα αγγεία, πέντε ειδώλια (4 τύπου Φ και ένα ζωόμορφο), και πολλές γυάλινες χάντρες. Στον θάλαμο του ίδιου τάφου ανακαλύφθηκαν τουλάχιστον οκτώ ταφές, γι' αυτό το λόγο δεν είναι σαφές σε ποια ταφή ανήκαν τα τέσσερα Φ ειδώλια και το ειδώλιο του τύπου της κουροτρόφου που βρέθηκαν μεταξύ των κτερισμάτων. Το ειδώλιο του τύπου της κουροτρόφου έχει κατασκευαστεί από ανοιχτόχρωμο, καλά ψημένο πηλό. Ο θρόνος είναι φτιαγμένος ξεχωριστά από τη γυναικεία μορφή και έχει συγκολληθεί με πηλό στα σημεία των αγκώνων του ειδωλίου με το ερεισίνωτο.

Δύο ακόμη θαλαμοειδείς τάφοι, οι τάφοι VI και VII, ανασκάφηκαν στην ίδια θέση το 1989. Ο Τάφος VII είχε δύο λάκκους πάνω στο δρόμο, και δύο ακόμη κόγχες στους τοίχους του δρόμου. Η κόγχη 2 περιείχε μία δευτερογενή ταφή μαζί με ένα αλάβαστρο, ενώ δύο Ψ ειδώλια προήλθαν από την είσοδό του.

4. Γλυκά νερά - Φούρτσι

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 αποκαλύφθηκε στον λόφο Φούρτσι του Δήμου Γλυκών Νερών ένα μυκηναϊκό νεκροταφείο με σχεδόν είκοσι τάφους, θαλαμοειδείς και λακκοειδείς, λαξευμένους όλους στο μαλακό φυσικό πέτρωμα της περιοχής. Το εκτεταμένο νεκροταφείο ήταν σε χρήση από τον 15ο έως και τον 12ο αι. π.Χ.

Κατά την περίοδο 2007-2008 πραγματοποιήθηκε μία σωστική ανασκαφή από την Β' ΕΠΚΑ σε οικόπεδο που έδωσε νέα στοιχεία για το μυκηναϊκό νεκροταφείο των Γλυκών Νερών. Σημασία για τη συνάφειά μας έχει ο τάφος 2, στον οποίο μεταξύ άλλων εντοπίστηκε ειδώλιο τύπου Ψ και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδο. Η απουσία οστών στον τάφο, η ύπαρξη του ειδωλίου, οι μικρές διαστάσεις του θαλάμου και τα μικροσκοπικά αγγεία που χρησιμοποιήθηκαν ως κτερίσματα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο τάφος ανήκε σε νήπιο, γεγονός που ίσως μπορεί να συμβάλει στη σύνδεση παιδικών ταφών και συνοδευτικών ειδωλίων.

Δύο Φι-σχημα ειδώλια από την Αλυκή Γλυφάδας (ανασκαφή του 1989)

Μυκηναϊκό ειδώλιο Ψ - Φούρτσι, Γλυκά Νερά

Αντί επιλόγου

Φαίνεται πως υπήρχαν νεκροταφεία στην Αττική, στους τάφους των οποίων οι προσφορές ειδωλίων θεωρήθηκαν κατάλληλες, ενώ σε κάποια άλλα όχι. Για παράδειγμα, οι Μυκηναίοι της ανατολικής Αττικής δεν θεώρησαν ιδιαίτερα σημαντικό να καταθέσουν ανθρωπόμορφα ειδώλια στους τάφους. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει πως οι εδραιωμένες θρησκευτικές πεποιθήσεις τους και η ιδεολογία τους γύρω από το θάνατο ήταν ριζικά διαφορετική από εκείνη των γειτόνων τους, π.χ. στη δυτική Αττική. Το σημείο διαφοροποίησης κατά πάσα πιθανότητα θεμελιωνόταν σε ποικίλες λαϊκές δοξασίες, τοπικού ίσως χαρακτήρα, στην διαφορετική θέση και τάξη, στην οικογενειακή παράδοση ή ακόμα και στις διάφορες τοπικές μορφές της θρησκευτικής ιδεολογίας. Η κατάθεση των ειδωλίων στους μυκηναϊκούς τάφους παραμένει αινιγματικά ενδιαφέρουσα, καθώς συνδέεται με τα έντονα συναισθήματα της απώλειας ενός αγαπημένου προσώπου. Ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται η σχέση των ειδωλίων με τις παιδικές ταφές, ενώ θα πρέπει να διερευνηθεί και η συνάφειά τους με άλλα αντικείμενα.

Βιβλιογραφία

Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 1987. «Παιδικές ταφές στην Μυκηναϊκή Ελλάδα», ΑΔ 42 (1987), Μελέτες, 8-28.
Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 1988. «Το Μυκηναϊκό Νεκροταφείο της Βάρκιζας/Βάρης», ΑΔ 43 (1988), Μελέτες Α, 1-108.
Χατζηδημητρίου, Α., κ.ά., «Νέα ευρήματα από το Μυκηναϊκό νεκροταφείο στο Φούρτσι του Δήμου Γλυκών Νερών», Πρακτικά ΙΓ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής (2008), Καλύβια 2010, 47-80.
Μυλωνάς, Γ. Ε. 1975α, *Το Δυτικόν Νεκροταφείον της Ελευσίνας*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 81, τ. Α, Αθήνα.
Immerwahr, S. A. 1971. *The Neolithic and Bronze Ages. Agora XIII*. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.
Ορφανού, Β. 1993. «Οδοί Τριών Ιεραρχών 196 και Κηφισοδότης». ΑΔ, Β1, Αθήνα 1998, 38.
Παπαδημητρίου, Ι. 1954. «Μυκηναϊκοί Τάφοι Αλυκής Γλυφάδας.» Πρακτικά, Αθήνα 1957, 72-88.
Παπαδημητρίου, Ι. 1955. «Μυκηναϊκοί Τάφοι Αλυκής Γλυφάδας.» Πρακτικά, Αθήνα 1960, 78-99.
Παπαδημητρίου, Ι. 1957. «Μυκηναϊκοί Τάφοι Αλυκής Γλυφάδος.» Πρακτικά, Αθήνα 1962, 29-34.
Πατριανάκου - Ηλιάκη, Α. 1989. «Αττική. Βούλα. Οδός Πρίγκιπος Πέτρου και Αθανασίου Διάκου (Ο. Τ. 1, Οικόπεδο Κ. Σουσματζιάν).» ΑΔ 44, Β1, Αθήνα 1995.